

Incapacity approach in Negotiable Instruments (study of Iranian law with a look at British law and International documents)

Mohammad Shokri✉¹, Ebrahim Taghizadeh²

Abstract

Field and Aims: The use of negotiation instruments economic, banking and commercial relations is common. Therefore, the legal issues of these documents are of special importance in resolving incidental disputes. Transactions related to negotiation instruments (bills, promissory notes and check) include issuance, endorsement, guarantee and acceptance of bills due to the voluntary nature of the legal action and based on the reciprocity of the contractual nature; therefore, capacity is necessary. Considering the necessity of processing the existing legal gaps in Iran's legal system, the present article, using the descriptive-analytical method, examines the issue in Iranian law with a view to English law and the international conventions of Geneva and UNCITRAL. according to the general rules, the parties must have the capacity, the capacity has two types of Capacity (sui juris)" and "Executive capacity". Incompetence as one of the conditions of the legal approach leads to invalidity or lack of influence. This effect is sometimes different from other transactions in negotiation instruments in terms of the specific features that govern them.

Method: The research method is based on the descriptive-analytical method, which has been compiled by referring to the relevant laws and regulations of Iran, England and international documents and analyzing them based on legal principles and authors' sources and works.

Finding and Conclusion: The findings of the research show the promise of a negotiation instruments by an innocent and insane minor is void for them, but based on the abstract description, other officials have the capacity to be responsible, the commitment of an innocent and insane minor in these documents is also basically invalid. If the obligee of the negotiation instruments is a legal person, there is no prohibition in principle, but in cases such as departure from the subject or the company's articles of association, the legal person is considered incapacity, as a result, it is not attributed to him, but the director or CEO of the signatory will be responsible. in addition to the two mentioned cases, a third type called commercial qualification in the laws of some countries and as a result, some opinions have been considered necessary, which, due to the lack of the latter case in the relevant laws of Iran, does not have a legal place in the transactions of negotiation instruments.

Keywords: Negotiable Instruments, Capacity, Capacity for Trade, bills, Draft, check.

*Citation (APA): Shokri, M., Taghizadeh, E. (2023). Incapacity approach in Negotiable Instruments (study of Iranian law with a look at British law and International documents). *International Legal Research*, 16(62), 1-20.

1. Assistant Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran. (author).

Email: mshokri@pnu.ac.ir

2. Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Email: taghizadeh@pnu.ac.ir

Introduction

The "capacity of the parties" is one of the basic conditions for the validity of transactions, the parties to the transaction must be legally able to enter into a contract. Capacity means the ability to have and perform rights and duties. capacity is of two types: " Capacity (sui juris)" and " Executive capacity" or the implementation of rights and duties. In negotiation instruments, commercial competence is also mentioned. the reason for choosing the present topic is the lack of sufficient research in this field; the importance of the issue becomes clear when considering its various assumptions, including the lack of capacity for enjoyment, implementation and, as some say, commercial capacity. then there are the cases of lack of capacity in natural persons and especially legal persons who, through their managers and representatives, mainly issue, endorse, guarantee or accept negotiation instruments, and also the intervention of those who lack the competence to execute, which causes different effects. in principle, all people have the right to be qualified for brokerage operations and negotiation instruments transactions. the fetus can also benefit as the holder of negotiation instruments. in the assumption that the reason for the transactions of negotiation instruments of foreign nationals in Iran is the execution of transactions or debts arising from an issue covered by Article 961 BC and is one of the examples of incapacity to benefit.

Conclusion

if the commercial company participates in an off-topic transaction and, in the implementation of the obligations arising from this transaction, undertakes to issue, endorse or guarantee a negotiation instruments (cheque, bill or promissory note) or accept a bill of exchange. in this assumption, the action can be indirectly considered outside the subject of the company. In the aforementioned assumption, a distinction must be made between the two types of the company's obligation to the direct holder and the company's obligation to the indirect holder; the first state can be violated. But in the second case, the company's obligation to the indirect owner who is not aware of the matter remains. article 8 of the 1930 Geneva Convention stipulates the full responsibility of the person signing the representative who lacks authority or authority. According to Article 10 of the 1931 Geneva Convention, if the check is invalidated by the representative, the responsibility of the other check signatories remains. Article 7 of the 1930 Geneva Convention also stipulates the same rule regarding international bill and promissory notes. if an insane person or in discerning minor issues or endorses commercial documents, the transfer (issuance or endorsement) is invalid due to lack of will due to lack of capacity. The deed of discerning minor and feeble minded is basically invalid, if their supervisor (guardian or guardian) issues, endorses, enforces acceptance within the scope of expediency, it binds them and in case of rejection, the said deed is void and the holder, whether in good faith or not a person without good faith cannot refer to incapacity person. england law has referred the capacity of the parties to the contract to the capacity to conclude the contract and as a result, the obligation of a promissory note depends on having contractual capacity, and in cases where the promissory note is issued or endorsed by a child or minor, it gives the holder the right to demand the payment of the promissory note from the other parties to the promissory note. In the transactions of negotiation instruments, contrary interest of the incapacity person, it is void in order to leave the limits of the expediency, of course, the holder in good faith can refer to the signatory or executor (guardian or guardian). transactions of negotiation instruments between the guardian and his ward, including issuance, endorsement, guarantee and acceptance, are invalid. In French law, embarking on a bill of exchange operation is considered a commercial act, the person who issues a bill of exchange or undertakes a bill of exchange must have a commercial qualification. However, commercial capacity is not provided for in any of the legal articles in Iran's law, so the existence of such capacity is not necessary. in short; as a rule in negotiation instruments transactions, the capacity of the parties must be respected, and if the negotiation instruments is complete in terms of form but the signatory does not have legal capacity, the obligation of the said person is void or invalid as the case may be, but the document does not lose its validity and based on the principle the independence of signatures remains the responsibility of others against the uninformed holder in good faith. commercial capacity as a special qualification and beyond the qualification subject to civil law, is mandatory in some countries, but in Iran due to the lack of clarification by the legislator, it has no place. considering the different situation and approach of disqualification in the obligations of negotiation instruments, it is suggested that the legislator approves the issue of eligibility in these documents in separate legal articles.

رویکرد عدم اهلیت در اسناد تجاری (حقوق ایران با نگاهی به حقوق انگلیس و اسناد بین المللی) محمد شکری^۱، ابراهیم تقی زاده^۲

چکیده

زمینه و هدف: استفاده از اسناد تجاری در روابط اقتصادی و بازرگانی امری رایج است. از این رو موضوعات حقوقی این اسناد در رفع اختلافات حادث اهمیتی ویژه دارد. معاملات مربوط به اسناد تجاری (برات، سفته و چک) شامل صدور، ظهرنویسی، ضمانت و قبولی برات با توجه به ارادی بودن عمل حقوقی و بر مبنای دوطرفه بودن، ماهیت قراردادی دارند؛ از این رو اهلیت ضروری است. با توجه به ضرورت پردازش خلأهای قانونی موجود در نظام تقنینی ایران، مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی موضوع در حقوق ایران با نگاهی به حقوق انگلیس و کنوانسیون بین المللی ژنو و آنستیرال پرداخته است. بر اساس قواعد عمومی طرفین باید دارای اهلیت باشند، اهلیت دارای دو نوع اهلیت تمتع و استیفا می باشد. عدم اهلیت به عنوان یکی از شروط، رویکرد حقوقی بطلان یا عدم نفوذ قرارداد را در پی دارد. این اثر در اسناد تجاری به لحاظ ویژگی های خاص حاکم بر آنها گاه متفاوت از دیگر معاملات است.

روش: روش تحقیق بر اساس روش توصیفی - تحلیلی است که با مراجعه به قوانین و مقررات ایران، انگلیس و اسناد بین المللی و تحلیل آنها بر اساس مبانی حقوقی و منابع و آثار نویسندگان تدوین شده است. **یافته ها و نتایج:** تعهد سند تجاری از سوی صغیر غیرممیز و مجنون نسبت به آنان باطل است، اما بر مبنای وصف تجردی، سایر مسئولین دارای اهلیت مسئول می باشند، تعهد صغیرممیز و سفیه در این اسناد نیز اصولاً غیرنافذ است. چنانچه متعهد سند تجاری شخص حقوقی باشد، اصولاً منعی ندارد، اما در مواردی همچون خروج از موضوع یا اساسنامه شرکت، عدم اهلیت تمتع شخص حقوقی محسوب شده، در نتیجه متناسب به وی نیست، اما مدیر یا مدیرعامل امضاکننده مسئول خواهد بود. علاوه بر دو مورد ذکر شده، نوع سومی بنام اهلیت تجاری در حقوق برخی کشورها و به تبع آن، بعضی نظرات ضروری دانسته شده است که با توجه به فقدان مورد اخیر در حقوق موضوعه ایران در معاملات اسناد تجاری جایگاه قانونی ندارد.

کلیدواژه ها: اسناد تجاری، اهلیت، اهلیت تجاری، برات، سفته، چک.

* استناددهی (APA): شکری، محمد؛ تقی زاده، ابراهیم. (۱۴۰۲). رویکرد عدم اهلیت در اسناد تجاری (حقوق ایران با نگاهی به حقوق انگلیس و اسناد بین المللی). تحقیقات حقوقی بین المللی، ۱۶(۶۲)، ۱-۲۰.

۱. استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: mshokri@pnu.ac.ir

۲. استاد گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: taghizadeh@pnu.ac.ir

مقدمه

اسناد تجاری در مفهوم خاص شامل برات، سفته و چک است؛ این اسناد از یک سو منشأ ارادی داشته و محصول اراده اشخاص دخیل در آن اعم از صادرکننده، ظهرنویس، ضامن و قبول‌کننده (براتگیر) است و از سوی دیگر ویژگی‌های خاص تجاری در آنها و اصل سرعت در تجارت و اعتماد به این اسناد، موجب آثار خاص است. منشأ ارادی ایجاد، انتقال، ضمانت و تعهد به پرداخت وجه اسناد تجاری، لزوم اهلیت برای متعهدین این اسناد و رفع ابهام در تعیین تکلیف مسئولیت ناشی از دخالت اشخاص فاقد اهلیت در این باره را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. اهمیت موضوع زمانی روشن می‌گردد که فروض مختلف آن اعم از فقدان اهلیت تمتع، اجرا و به قول برخی اهلیت تجاری را در نظر گرفت. آنگاه موارد فقدان اهلیت تمتع در اشخاص حقیقی و به ویژه اشخاص حقوقی را لحاظ نمود. علاوه بر «اهلیت تمتع» و «اهلیت استیفا» در حقوق تجارت از اهلیت تجاری نیز سخن به میان می‌آید، موضوعی که بررسی آن اهمیت خاص دارد.

در کتب حقوق تجارت راجع به موضوع اهلیت تحلیل بایسته و جامعی صورت نگرفته است، به نحوی که صرفاً در کتب اسناد تجاری در حد اشاره یا صفحاتی محدود مطالبی بیان گردیده و تحلیل جامعی در خصوص آثار عدم اهلیت در اسناد تجاری، آن هم به نحو تحلیلی در فروض مختلف از جهت نوع اهلیت و طرف فاقد اهلیت وجود ندارد. پژوهش حاضر اهتمام بر این مهم دارد تا بر مبنای قواعد عمومی در برخورد با قواعد و ویژگی‌های خاص اسناد تجاری از جمله وصف تجریدی بودن و عدم توجه ایرادات، اصل استقلال امضاها و چهره شکلی اسناد تجاری در فروض مختلف عدم اهلیت وضعیت عمل حقوقی و در نتیجه مسئولیت سند تجاری را روشن سازد. در ساختار پژوهش به منظور پوشش مفید و جامع مباحث و دستیابی به نتیجه مورد نظر، مطالب در سه مبحث جداگانه شامل اهلیت تمتع (حقیقی / حقوقی)، اهلیت استیفا (صغیر غیرمتمیز و مجنون / صغیر متمیز و سفیه) و سپس اهلیت تجاری در معاملات اسناد تجاری (چک، سفته و برات) طرح و در تحلیل موضوع و ارائه منطبق حقوقی اهتمام می‌گردد.

۱. اهلیت تمتع در اسناد تجاری

اسناد تجاری در مفهوم خاص مشمول حمایت خاص مقنن به دلیل ویژگی‌های خاص تجاری در آنهاست؛ در این مفهوم اسناد تجاری شامل برات، سفته و چک است (رامین‌پور و داوودی، ۱۳۹۲: ۱۲۶-۱۲۵) (افتخاری، ۱۳۸۴: ۴۲). صدور، ظهرنویسی و ضمانت اسناد تجاری و همچنین قبولی برات از اعمال حقوقی محسوب می‌گردد (شکری و تقی‌زاده، ۱۴۰۰: ۲۰۶). دو طرفه بودن هر کدام از اعمال مزبور دلالت بر ماهیت قراردادی آنها دارد؛ عبارت بند ۸ ماده ۲ قانون تجارت و استفاده از واژه «معاملات برواتی» نیز محمل قانونی این نظر است (شکری، ۱۴۰۰: ۱۹۸). اصل

سرعت در تجارت و اعتماد به اسناد تجاری موجد آثار خاص در این اسناد است. ماهیت این اعمال موجد موضوعیت یافتن بررسی اهلیت معامله‌کنندگان و در واقع طرفین این اسناد تجاری است.

۱-۱. اهلیت تمتع اشخاص حقیقی در اسناد تجاری

«اهلیت طرفین» از شرایط اساسی صحت معاملات است. اهلیت^۱ با اختیار^۲ تفاوت دارد؛ اهلیت، صلاحیت شخص برای انجام معامله به طور کلی است در صورتی که اختیار صلاحیت اجرای حقوق دیگران است، مانند اختیار وکیل در انجام امری به نیابت از موکل و یا اختیار ولی قهری برای اعمال حقوق مولی علیه (Courbe, 2003:197). در برخی منابع فقهی، اهلیت برخوردار از حق را «اهلیت وجوب» نامیده‌اند (سنهوری، ۱۹۶۴: ۲۸۳) و برخوردار از آن را از حین انعقاد نطفه تا مرگ و حتی تا تصفیه اموال وی دانسته‌اند (سنهوری، ۱۹۶۴: ۲۸۳). ماده ۹۵۶ قانون مدنی نیز نقطه شروع و پایان این نوع اهلیت را از تولد تا فوت معرفی می‌نماید؛ بر این اساس اصولاً همه افراد برای عملیات برواتی و معاملات اسناد تجاری دارای اهلیت تمتع هستند. چنین نیز می‌تواند به عنوان دارنده از اسناد تجاری بهره‌مند گردد، تحقق این امر با اراده ولی وی در اخذ سند تجاری که به نام چنین صادر یا ظهنویسی گردیده، صورت می‌گیرد. البته با توجه به ماده ۹۷۵ ق.م استقرار حق چنین بر سند مزبور و حقوق ناشی از آن تا زمان تولد متزلزل و منوط به این است که زنده متولد شود.

هر چند برخی به طور کلی عدم اهلیت تمتع را عقلاً و به طور قانونی محال دانسته‌اند، مگر شخص مرده به دنیا بیاید (مظهری و مرندی، ۱۳۹۷: ۱۰۳-۱۰۲) و این ادعا در مقام اهلیت تمتع به طور کلی صحیح است، لکن به نحو استثنا ممکن است به موجب قانون، برخی افراد در حین حیات اهلیت دارا شدن بعض حقوق خاص را نداشته باشد؛ از جمله مصادیق این نوع، موارد احصایی ماده ۹۶۱ ق.م است که اتباع بیگانه اهلیت تمتع و برخوردار از آنها را ندارند. در فقه نیز عدم اهلیت وارث از مقتول مورث در تملک‌تر که به عنوان عدم اهلیت خاص یا نسبی بیان گردیده است (محقق حلی، ۱۴۱۰: ۲۵۶)؛ از این رو در فرضی که علت معاملات اسناد تجاری اتباع خارجه در ایران، انجام معاملات یا دیون ناشی از موضوعی مشمول ماده ۹۶۱ ق.م باشد؛ به عنوان مثال تبعه خارجه برخلاف قانون راجع به اموال غیرمنقول اتباع خارجی مبادرت به خرید زمینی واقع در ایران نماید و در اجرای تعهد پرداخت ثمن، چک یا سفته‌ای صادر نماید. در چنین فرضی عدم اهلیت تمتع بیگانه برای تملک زمین و در نتیجه بطلان معامله و به تبع آن صدور سند تجاری ثابت است؛ بطلان مزبور در رابطه طرفین بلافصل مؤثر است. لکن همین متعهد بر مبنای نظریه اصل عدم توجه

1. capacite
2. pouvoir

ایرادات نمی‌تواند در برابر دارنده مع‌الواسطه با حسن نیت، به بطلان استناد نماید و در حدود ماده ۲۴۹ ق.ت.مسئول پرداخت است.

۱-۲. اهلیت تمتع اشخاص حقوقی در اسناد تجاری

بر اساس نظریه وجود واقعی شخص حقوقی، اصل، اهلیت تمتع و برخورداری شخص حقوقی از کلیه حقوق و تکالیف است مگر مواردی که استثنا شده است؛ لکن بر مبنای فرضی بودن شخصیت شخص حقوقی اصل عدم برخورداری آن از حقوق است و در هر مورد نیازمند تصریح قانون است (مهدوی و حبیبیان، ۱۳۹۳: ۲۷) نتیجه این دیدگاه اصل عدم اهلیت اشخاص حقوقی و استثنا بودن اهلیت آنهاست (صقری، ۱۳۹۳: ۱۱۰-۱۰۹). در نظام حقوقی ایران ماده ۵۸۸ قانون تجارت، توانایی دارا شدن حق و تکلیف در مورد اشخاص حقوقی را مقرر نموده است. دارا شدن حق و تکلیف همان اهلیت تمتع است، جلوه این ماده در نگاه اول، این است که اصل را بر اهلیت تمتع اشخاص حقوقی گذاشته لیکن باید گفت اولاً به تصریح ماده آنچه مختص انسان است، از شمول آن خارج می‌گردد؛ ثانیاً اهلیت تمتع اشخاص حقوقی با توجه به موضوع و اساسنامه آنها تعیین می‌گردد و نمایندگان شخص حقوقی فقط در چهارچوب آن (هدف و اساسنامه) می‌توانند برای شخص حقوقی اعمال حقوقی انجام دهند (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۱۰). اغلب حقوقدانان دیگر نیز معتقدند که اهلیت شخص حقوقی محدود به موضوع آن است (عیسی تفرشی، ۱۳۷۸: ۱۳۵؛ اسکینی، ۱۳۸۲: ۵۳؛ صفار، ۱۳۷۳: ۳۶۲ به بعد)؛ ثالثاً نکته ظریف اینکه در اقدامی متفاوت از اهلیت تمتع شخص حقیقی، قانونگذار در ماده ۵۸۸ اصطلاح «می‌تواند» را به کار برده است و به جای اینکه شخص حقوقی را متمکن از کلیه حقوق و تکالیف بداند، امکان برخورداری از آنها یعنی بالقوه بودن اهلیت تمتع و نه بالفعل بودن را بیان نموده است؛ بر این اساس برخلاف آنچه از ظاهر عبارت نخستین ماده ۵۸۸ قانون تجارت به ذهن متبادر می‌شود، اصل بر عدم اهلیت تمتع شخص حقوقی است مگر در مواردی که به آن واگذار گردیده است (شریعتی نسب، ۱۳۹۸: ۶۸۰). انجام عملیات اسناد تجاری از جمله حقوق مختص انسان نیست، بنابراین شخص حقوقی اصولاً می‌تواند از آن برخوردار شود، از سوی دیگر، استفاده از این اسناد با توجه به اینکه غالباً مبتنی بر یک معامله یا دین پایه هستند، اصولاً خارج از موضوع شخص حقوقی نیست. تنها فرض مرتبط با این مورد آنجاست که شرکت تجاری معامله‌ای خارج از موضوع شرکت نماید و در اجرای تعهدات ناشی از این معامله مبادرت به صدور، ظهرنویسی یا ضمانت یک سند تجاری (چک، سفته یا برات) و یا قبول براتی کند. در این فرض به نحو غیرمستقیم می‌توان اقدام را خارج از موضوع شرکت دانست. البته بر اساس تحلیل منطقی، در فرض مذکور باید بین دو حالت تفاوت قائل شد؛ حالت نخست تعهد براتی شرکت در مقابل دارنده مستقیم (طرف معامله) که از این امر (خارج از موضوع بودن اقدام پایه) اطلاع دارد، به دلیل عدم کارایی اصل عدم توجه ایرادات، بسته به مقررات و موضوع

شخص حقوقی مذکور می‌تواند قابل خدشه باشد. حالت دوم تعهد براتی شرکت در مقابل دارنده غیرمستقیم که اصولاً بر خارج از موضوع بودن معامله پایه به عنوان علت تعهد براتی آگاه نیست؛ در این حالت بر اساس تئوری عدم توجه ایرادات (وصف تجریدی بودن تعهدات اسناد تجاری) طرح ایراد خارج از موضوع بودن این عمل در برابر دارنده غیرمستقیم که اساساً با حسن نیت تلقی می‌گردد، قابل استماع نیست و شرکت را در حدود مبلغ سند متعهد می‌سازد، البته شرکت بر اساس قواعد عام می‌تواند برای جبران آنچه پرداخت نموده، به مدیر یا نماینده متجاوز (از موضوع شرکت) رجوع نماید. در انگلیس نیز چنانچه مدیر شرکت در محدوده موضوع شرکت به نام و حساب شرکت اسناد تجاری صادر نمایند، خود شرکت مسئول است و مدیر با توجه به اینکه نماینده شرکت تلقی می‌شود، مسئول نمی‌باشد (Reylonds, 1996: 590). مفهوم مخالف این سخن، عدم مسئولیت شرکت، اما مسئولیت مدیری است که خارج از موضوع شرکت و اختیارات اقدام نموده است. حالت دیگر برای فقدان اهلیت تمتع شخص حقوقی، منع یا تحدید شخص حقوقی از عملیات اسناد تجاری است که ممکن است به موجب قانون (خاص) یا اساسنامه ایجاد گردد؛ درباره ممنوع ساختن شخص حقوقی از معاملات اسناد تجاری به موجب قانون خاص باید گفت؛ به عنوان قاعده، قانون خاص می‌تواند چنین محدودیتی را برای شخص حقوقی خاص ایجاد نماید. این گونه ممنوعیت نوعی عدم اهلیت تمتع شخص حقوقی مزبور محسوب می‌گردد. علاوه بر ممنوعیت قانونی، ممنوعیت به موجب اساسنامه نیز همان حکم را دارد و مصداقی از عدم اهلیت تمتع شخص حقوقی است. چنانچه شخص حقوقی (از جمله شرکت تجاری) به موجب اساسنامه خود از معاملات برواتی ممنوع شده باشد، با توجه به فقدان چنین حقی برای وی، مدیر یا مدیر عامل نیز به نمایندگی توانایی چنین عملی ندارد.

این ممنوعیت یا محدودیت به دو شکل قابل تحقق است؛ یک حالت اینکه کلاً شرکت از معاملات برواتی (چک، سفته و برات) منع می‌شود و در حالت دیگر، مدیریت شرکت از آن منع یا تحدید می‌گردد؛ بدین نحو که مقرر شود، معاملات برواتی شرکت منوط به تصویب مجمع عمومی شود و یا این معاملات در شرکت سهامی توسط مدیرعامل منع شده و انجام آن منوط به امضای یک یا چند عضو از هیأت مدیره گردد. یا اینکه در شرکتی مانند شرکت با مسئولیت محدود یا تضامنی، معاملات اسناد تجاری را مشروط به تصویب مجمع عمومی یا موافقت همه شرکا و یا تعداد معینی از شرکا نمایند. در هر دو حال بر مبنای مسأله اهلیت تمتع آنچه به عنوان قاعده بیان شد، حاکم خواهد بود.

به موجب منطوق ماده ۱۰۵ قانون تجارت «مدیران شرکت با مسئولیت محدود همه اختیارات لازم برای نمایندگی و اداره شرکت را دارند، مگر اینکه در اساسنامه غیر این ترتیب مقرر شده باشد. هر قراردادی راجع به محدود کردن اختیارات مدیران که در اساسنامه تصریح به آن نشده در

مقابل ثالث باطل و کأن لم یکن است». بنا بر مفهوم مخالف ماده مذکور چنانچه تحدید اختیارات مدیران به موجب اساسنامه نباشد، در مقابل اشخاص ثالث قابل استناد نیست. بر این مبنا منع یا تحدید عملیات اسناد تجاری مدیران شرکت، خارج از اساسنامه در برابر ثالث غیرقابل استناد است و اگر مدیر شرکت به موجب سندی غیر از اساسنامه منع شده باشد، عمل برواتی مدیر اعم از صدور، ظهرنویسی و ضمانت سفته و برات و یا قبول برات از طرف شرکت، خود شرکت را متعهد می‌سازد و مدیر امضاکننده مسئول پرداخت نیست. البته پس از پرداخت شرکت می‌تواند مطابق قواعد عام مسئولیت مدنی به مدیر امضاکننده رجوع نماید. برخلاف سفته و برات در خصوص «چک» وضعیت متفاوت است به موجب ماده ۱۸ قانون صدور چک؛ «در صورتی که چک به وکالت یا نمایندگی از طرف صاحب حساب اعم از شخصی حقیقی یا حقوقی صادر شده باشد، صادرکننده چک و صاحب حساب متضامناً مسئول پرداخت وجه چک بوده و اجراییه و حکم ضرر و زیان بر اساس تضامن علیه هر دو صادر می‌شود به علاوه امضاکننده چک طبق مقررات این قانون مسئولیت کیفری خواهد داشت، مگر اینکه ثابت نماید که عدم پرداخت مستند به عمل صاحب حساب یا وکیل یا نماینده بعدی او است که در این صورت کسی که موجب عدم پرداخت شده از نظر کیفری مسئول خواهد بود.» بنابراین صدور چک با امضای مدیریت شخص حقوقی، موجب مسئولیت تضامنی امضاکننده (امضاکنندگان) نیز به همراه شخص حقوقی منوب‌عنه می‌گردد؛ نتیجه این حکم قانونی، امکان رجوع دارنده به مدیر صادرکننده چک و عدم امکان رجوع مدیر پرداخت‌کننده به شرکت در صورت خروج از موضوع شرکت یا اختیار است. حال آنکه اگر در حدود موضوع شرکت باشد، با توجه به اهلیت تمتع شرکت مدیر پس از پرداخت حق رجوع به شرکت منوب‌عنه را دارد.

با توجه به تصریح این ماده قانونی مسئولیت تضامنی مدیر امضاکننده صرفاً مختص «صدور» چک است، در نتیجه ظهرنویسی و ضمانت چک توسط مدیر به نمایندگی شرکت تجاری یا هر شخص حقوقی دیگر را باید از شمول آن خارج دانست؛ از این‌رو ظهرنویسی یا ضمانت چک توسط مدیر به نمایندگی شخص حقوقی، چنانچه با ممنوعیت قانون خاص یا اساسنامه برخورد نماید، فقط مدیر یا مدیران امضاکننده در برابر دارنده مسئول پرداخت می‌باشند و شخص حقوقی مسئول نیست، اما اگر ممنوعیت مدیریت در سندی غیر از اساسنامه باشد، به جهت عدم قابلیت استناد در برابر ثالث دارنده چک، شرکت را متعهد به پرداخت می‌نماید، البته شرکت پس از پرداخت، به استناد سند حاوی ممنوعیت، می‌تواند به مدیر یا مدیران مذکور رجوع نماید. در صورت ظهرنویسی چک یا ضمانت از آن در چهارچوب موضوع و اساسنامه شخص حقوقی و عدم ممنوعیت، صرفاً شرکت را مسئول تأدیه خواهد نمود و پس از پرداخت نیز حق رجوع به مدیر

وجود ندارد، مگر اینکه به جهتی دیگر مانند سوء استفاده از موقعیت یا غیره، بر اساس قواعد عام مسئولیت مدنی چنین امکانی وجود داشته باشد

موضع قانون در خصوص شرکت سهامی قدری متفاوت از شرکت با مسئولیت محدود است؛ به موجب ماده ۱۱۸ لایحه اصلاحی ۱۳۴۷ مدیران شرکت از همه اختیارات لازم برای اداره، به جز صلاحیت خاص مجامع عمومی، برخوردارند مشروط بر آنکه در حدود موضوع شرکت باشد، بر خلاف شرکت با مسئولیت محدود، در شرکت‌های سهامی، محدود کردن اختیارات مدیران در اساسنامه یا به موجب تصمیمات مجامع عمومی فقط از لحاظ روابط بین مدیران و صاحبان سهام معتبر بوده و در مقابل اشخاص ثالث باطل و کأن لم یکن است. سیاست حقوقی مقتن در خصوص شرکت‌های سهامی شناسایی موضوع شرکت به عنوان محدوده اهلیت تمتع اوست، بر عکس منع یا تحدید اختیارات مدیران به موجب اساسنامه و همچنین مجامع عمومی شرکت را در برابر ثالث غیرقابل استناد دانسته و صرفاً در روابط داخلی آن را مؤثر دانسته است؛ بر این اساس عملیات برواتی (صدور، ظهرنویسی، ضمانت و قبول) صرفاً در صورتی که در اجرای اقدامات و معاملات خارج از موضوع شرکت صورت گرفته باشد با عدم اهلیت تمتع و در نتیجه عدم تعهد شخص حقوقی شرکت مواجه است؛ در این فرض مدیر امضاکننده در برابر دارنده با حسن نیت جزء مسئولین سند تجاری و مشمول ماده ۲۴۹ قانون تجارت است. در حقوق انگلیس در همین ارتباط گفته شده است؛ اسناد تجاری ممکن است توسط نماینده‌ای امضا شود. در این صورت اصل بر مسئولیت منوب‌عنه است نه امضاکننده مگر اینکه نماینده فاقد سمت و یا فاقد اختیار باشد (Roblot, 1981: 364). ماده ۸ کنوانسیون ژنو^۱ ۱۹۳۰ به مسئولیت کامل شخص امضاکننده به نمایندگی که فاقد سمت و یا اختیار باشد تصریح می‌نماید. در موارد فقدان سمت یا اختیار امضاکننده به نمایندگی، علاوه بر وی به مسئولیت سایر امضاکنندگان سند تجاری نیز خدشه‌ای وارد نمی‌شود، به موجب ماده ۱۰ کنوانسیون ژنو^۲ ۱۹۳۱، اگر چک توسط نماینده فاقد اختیار شود مسئولیت سایر امضاکنندگان چک پابرجاست. ماده ۷ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ نیز همین قاعده را در خصوص برات و سفته بین‌المللی مقرر می‌دارد. رویکرد استقلال دارایی شخص حقوقی، این است که دارایی شرکت وثیقه دیون اوست و باید جوابگوی تعهدات خود باشد (عرفانی، ۱۳۸۱: ۲۱). شرکتی که منحل می‌شود برای عملیات تصفیه شخصیت حقوقی خود را حفظ می‌نماید (ستوده تهرانی، ۱۳۸۸: ۳۸۸) تا بنام خود مطالبات را مطالبه و دریافت و دیون را پردازد و اگر لازم باشد به نام شرکت معاملات جدیدی منعقد نماید، در همین راستا ماده ۲۱۲ لایحه اصلاحی قانون تجارت در خصوص شرکت سهامی به نحو آمره، مدیران تصفیه شرکت را از همه اختیارات لازم

1 . Convention Providing a Uniform Law for Bills of Exchange and promissory Notes, Done at: Geneva, Date enacted: 1930-06-07, In force: 1934-01-01

2 . Convention Providing a Uniform Law for Cheques, Done at: Geneva, Date enacted: 1931-03-19, In force: 1934-01-01

برای تصفیه برخوردار نموده و تحدید اختیارات آنها را باطل دانسته است. انجام این وظایف ممکن است از طریق اسناد تجاری صورت پذیرد. تفاوت این ماده با ماده ۱۱۸ (اختیارات مدیران شرکت قبل از تصفیه) در اطلاق آن است؛ چه مقنن بطلان تحدید اختیارات مدیر تصفیه را به نحو مطلق نامعتبر دانسته، نه صرفاً نسبت به اشخاص ثالث. رویکرد این تدبیر قانونی این است که معاملات اسناد تجاری مدیر تصفیه چنانچه لازم برای امر تصفیه باشد، در حدود اهلیت تمتع شخص حقوقی بوده و شرکت را متعهد یا متعهدله می گرداند، ولی اگر برای امر تصفیه لازم نباشد، خارج از اهلیت تمتع آن و در نتیجه تعهد به وی منسوب نخواهد بود، بلکه مدیر تصفیه امضاکننده خود در حدود ماده ۲۴۹ قانون تجارت نسبت به تعهد سند تجاری مسئولیت خواهد داشت.

۲. اهلیت استیفا در اسناد تجاری

نوع دیگر اهلیت، اهلیت استیفا یا اهلیت اجراست که حقوقدانان عرب زبان به این اهلیت «اهلیة الاداء» می گویند (صفایی و قاسم زاده، ۱۳۷۷: ۱۵۴). اهلیت استیفا صرفاً در خصوص اشخاص حقیقی موضوعیت دارد، در مورد اشخاص حقوقی تنها اهلیت تمتع موضوعیت دارد و اهلیت استیفا نسبت به آنها قابل تصور نیست، برخلاف اهلیت تمتع، عبارت دوم ماده ۹۵۸ ق.م. در خصوص اهلیت اجرا، اصل را بر عدم اهلیت گذاشته است، فاقدین اهلیت استیفا اعم از صغیر، مجنون و سفیه است. بر مبنای منشأ ارادی ایجاد، انتقال و تعهدات اسناد تجاری و موضوعیت یافتن اهلیت در این اسناد، رویکرد حقوقی فقدان اهلیت استیفا در مصادیق آن به تفکیک بررسی می گردد.

۲-۱. صغیر غیر ممیز و مجنون در اسناد تجاری

هر شخصی قبل از رسیدن به سن بلوغ صغیر محسوب می شود، بالغ شخصی است که از نظر جسمانی توانایی توالد و تناسل را دارد. در متون فقهی نشانه‌های مختلفی برای ظهور بلوغ بیان شده است (مغنیه، ۱۴۰۲: ۳۰۰ به بعد) این سن مطابق ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی برای پسر ۱۵ و برای دختر ۹ سال قمری است. عموم فقها نیز همین سن را سن بلوغ می دانند (موسوی الخمینی، ۱۳۷۰: ۱۳). البته برخی نیز سن ۱۳ سال تمام قمری را برای بلوغ دختران و پسران ذکر کرده‌اند (مهریزی، ۱۳۷۲: ۲۵۳ به بعد) در حقوق کشورهای فرانسه، آلمان و انگلیس سن بلوغ بدون اختلاف در جنس ۱۸ سالگی است. البته این سن، سن بلوغ رشدی است (شهیدی، ۱۳۸۰: ۲۴۰).

آیه شریفه ۶ سوره مبارکه نساء نیز دلالت بر این دارد که بلوغ مرز بین کودکی و بعد از آن است. صغیر چنانچه توانایی تشخیص نداشته باشد «غیر ممیز» خوانده می شود، سن تمیز را می شود از برخی احادیث فقهی ۷ یا ۹ سال استنباط نمود (شهیدی، ۱۳۸۰: ۲۴۲). مجنون نیز شخصی است که تعادل عقلی ندارد و اعم از دائمی و ادواری است (امامی، ۱۳۸۵: ۲۱۴). در خصوص معاملات مجنون ادواری که جنون او حین معامله مورد تردید است، نمی توان به اصل صحت استناد نمود

(بجنوردی، ۱۴۱۳: ۲۳۹). به دلیل شک در مقتضی معاملات مجنون ادواری فقط در زمان افاقه صحیح است و در موارد جنون و تردید، باطل است. معاملات اسناد تجاری یکی از انواع اعمال حقوقی است. مالک سند تجاری حق دارد در تاریخ معین شده از حق گنجانده شده در آن استفاده نماید (Catana, 2013: 54). اسناد تجاری بیانگر اسناد اعتباری و پرداختی است که ممکن است به عنوان مالکیت یا به عنوان وثیقه برای کسب اعتبار یا مبلغی پول قبل از موعد مقرر، تخصیص داده شود (Turcu, 1998: 84). اهلیت امضاکننده، به عنوان صادرکننده، براتگیر، ظهرنویس یا گیرنده متضمن اراده بر تعهد برات است (Cristea, 2013: 120). چنانچه شخص مجنون یا صغیر غیرممیز نسبت به صدور یا ظهرنویسی اسناد تجاری اقدام نمایند، به دلیل فقدان اراده ناشی از عدم اهلیت، انتقال (صدور یا ظهرنویسی) نسبت به محجور باطل بوده و در نتیجه وی را متعهد نمی سازد؛ عدم مسئولیت محجور، مطلق است و شخص محجور در برابر دارنده با حسن نیت و فاقد حسن نیت مصونیت دارد. در این فرض به دلیل بطلان انتقال، مالکیت محجور بر سند تجاری کماکان باقی است و باید به وی مسترد گردد، لیکن اگر منتقل‌الیه (شخصی که سند را از محجور گرفته) آن را با ظهرنویسی به دیگری انتقال دهد، در برابر دارنده با حسن نیت پس از خود، مطابق مواد قانونی راجع به مسئولیت تضامنی ظهرنویس مسئولیت دارد. اصل استقلال امضاها و مفاد ماده ۲۴۹ قانون تجارت مؤید مسئولیت تضامنی چنین شخصی است. «رویکرد صحت ظاهری، استقلال هر مرحله از سایر مراحل است؛ بنابراین هر ظهرنویسی مستقل از صدور یا ظهرنویسی ماقبل خود، توافق جدیدی است بین ظهرنویس و انتقال‌گیرنده (دارنده جدید) (شکری و احمدی، ۱۴۰۲: ۱۱۴)؛ از این رو فقدان اهلیت یکی از متعهدین موجب عدم تعهد سایرین در برابر دارنده با حسن نیت نخواهد بود. همچنین در فرضی که صغیر غیرممیز یا مجنون به عنوان برات‌گیر براتی را امضا یا مهر نمایند، به دلیل عدم اهلیت ناشی از فقدان اراده، عمل قبولی باطل و موجب تعهد آنها نمی گردد و دارنده با حسن نیت صرفاً می‌تواند به صادرکننده، ظهرنویسان یا سایر مسئولین مراجعه نماید. این دسته از محجورین می‌توانند از طریق ولی یا قیم خود در معاملات اسناد تجاری دخالت نمایند، البته در اعمالی که بر خلاف مصلحت محجور است، نمایندگان آنها نیز توانایی اجرای آن را ندارند. ملاک اهلیت، زمان صدور، ظهرنویسی، ضمانت و یا قبول برات است، از این رو سلب اهلیت بعدی (مانند جنون عارضی) تأثیری در صحت عمل و در نتیجه مسئولیت وی ندارد. در این راستا ماده ۳۳ کنوانسیون ژنو مقرر می‌دارد: نه فوت صادرکننده و نه عدم اهلیت او پس از صدور چک در چک تأثیری ندارد.

۲-۲. صغیر ممیز و سفیه در اسناد تجاری

صغیر ممیز شخصی است که توانایی تشخیص را پیدا کرده ولی به سن بلوغ نرسیده است. در فقه امامیه نظر مشهور بر بطلان معاملات صغیرممیز است و حتی ادعای اجماع شده است (خویی،

۱۳۸۳: ۲۳۴) ولی برخی دیگر از جمله مرحوم مقدس اردبیلی آن را صحیح دانسته و اجازه ولی را موجب نفوذ آن دانسته‌اند (شهیدی، ۱۳۸۰: ۲۵۵-۲۵۴). سفیه نیز شخص بالغی است که توانایی تشخیص در امور مالی ندارد، معیار تشخیص سفیه عرف است (نجفی، ۱۳۶۲، ج ۲۶: ۵۲) در حقوق مصر تصرفات و معاملات مالی صغیر ممیز در صورت نفع محض صحیح و در صورت ضرر محض باطل است، در موارد احتمالی و مردد در نفع و ضرر بنا بر مصلحت صغیر قابل ابطال است (سنهوری، ۱۹۶۴، ج ۱: ۲۹۴). مطابق مقررات فعلی ایران معاملات این دسته از محجورین غیرنافذ است. بخش اسناد تجاری قانون تجارت ایران فاقد صراحت و جامعیت است؛ ابهامات موجود موجب اختلاف نظر و صدور آراء متناقض شده است؛ به طوری که نتیجه پرونده منوط به نظر قاضی و شعبه رسیدگی کننده گردیده است (درویشی هویدا، ۱۳۹۴: ۴۶-۴۵). قانون تجارت در خصوص دخالت این دسته از اشخاص در معاملات مربوط به اسناد تجاری، ساکت است. مطابق قواعد عمومی قراردادها عمل صغیر ممیز و سفیه در هر مورد غیرنافذ است، چنانچه سرپرست آنها (ولی یا قیم) صدور، ظهرنویسی، قبولی در محدوده رعایت مصلحت تنفیذ نماید، آنها را متعهد می سازد و در صورت رد، عمل مزبور باطل شده و دارنده چه با حسن نیت و چه فاقد حسن نیت نمی تواند به محجور مراجعه نماید.

بر اساس مواد ۱۲۱۲ و ۱۲۱۴ قانون مدنی تملک رایگان و بلاعوض این دسته از محجورین بدون نیاز به اذن یا اجازه ولی یا قیم صحیح و معتبر است، لذا چنانچه به صورت رایگان و بلاعوض چک، سفته یا براتی به آنها منتقل شود، این انتقال صحیح بوده و نیازی به تنفیذ ندارد، لیکن انتقال بعدی آن از مالکیت محجور یا ایجاد تعهد دیگری نسبت به همان سند با رعایت مصلحت محجور، غیرنافذ بوده و اعتبار آن در اختیار سرپرست است. مطابق ماده ۸۵ قانون امور حسبی «ولی یا قیم می تواند در صورتی که مقتضی بداند به محجور اجازه اشتغال بکار یا پیشه بدهد و در این صورت، اجازه نامبرده شامل لوازم آن کار یا پیشه خواهد بود.» محجور در این ماده منظور صغیر ممیز و سفیه می باشد؛ زیرا دسته دیگر (صغیر غیر ممیز و مجنون) فاقد اراده انشایی هستند. مشارکت محجور در اسناد تجاری در دو حالت ممکن است؛ یک حالت زمانی است که بدون دخالت محجور، ولی یا قیم وی مبادرت به عمل از سوی مولی علیه می نماید؛ که همانند سایر معاملات دیگر نافذ و از موضوع بحث ما خارج است. حالت دوم زمانی است که عمل حقوقی وی در اسناد تجاری از جمله صدور یا ظهرنویسی و غیره توسط محجور (صغیر ممیز یا سفیه) انجام شده که بر اساس قانون غیرنافذ بوده و بطلان یا نفوذ آن منوط به نظر سرپرست است. حالت سوم زمانی است اجازه قبلی ولی یا قیم به صورت کلی صادر گردیده و مصداق موضوع ماده ۸۵ قانون امور حسبی است. در این باب گفته شده؛ چنانچه معاملات صغیر ممیز بدون اشراف نظارت ولی یا سرپرست ولو با اجازه او باشد، باطل است؛ چه تصرف استقلالی محسوب می گردد (جوهری، ۱۳۸۸: ۱۴۵)؛ بنابراین

محجور نمی‌تواند به کاری اشتغال داشته باشد که به طور مکرر و عرفاً مستلزم ایجاد تعهدات برواتی باشد؛ معاملات اسناد تجاری به دلیل امکان ظهنویسی و انتقال پی در پی آن از اشراف ولی و سرپرست خارج است، این کار بر خلاف مصلحت او بوده و او را در معرض خطر مسئولیت تضامنی معاملات برواتی قرار می‌دهد.

به نظر می‌رسد در اتخاذ راه‌حل میانه باید گفت؛ استفاده از اسناد تجاری توسط محجور موضوع ماده ۸۵ قانون امور حسبی چنانچه به صورت مکرر نباشد، بلکه موردی باشد، چون ممکن است این استفاده جزء لوازم شغل یا پیشه محجور محسوب گردد، بهتر است آن را در هر حال غیرنافذ تلقی نمود. حمایت از محجور ایجاب می‌کند که بر خلاف معاملات عادی دیگر، حتی اگر ولی یا قیم قبلاً اجازه اشتغال به کار یا پیشه‌ای به محجور داده است و تبادل اسناد تجاری (صدور، ظهنویسی اسناد تجاری یا قبول برات)، در اجرای آن کار یا پیشه، صورت گرفته است، به دلیل ویژگی این اسناد و تشدید وضعیت محجور، منوط به تنفیذ بعدی هر مورد از سوی سرپرست (ولی یا قیم) گردد، خلأ قانونی موجود و ضرورت تصویب این پیشنهاد جهت رفع تردید بسیار مفید به نظر می‌رسد. پیشنهاد مذکور راجع به مواردی است که محجور (موضوع ماده ۸۵ ق.ا.ح) شخصاً مبادرت به معامله اسناد تجاری نماید. البته همان طور که گفته شد ولی یا قیم خود می‌تواند به نمایندگی از مولی‌علیه، با رعایت مصلحت وی اقدام به استفاده از اسناد تجاری و معاملات این گونه اسناد نماید؛ چه در این فرض به دلیل حذف دخالت محجور در امضا سند تجاری، بیم ایجاد وضعیت مذکور منتفی است. بند ۱ ماده ۲۲ قانون برات ۱۹۸۲ انگلیس^۱ اهلیت طرفین برات را به اهلیت برای انعقاد قرارداد ارجاع داده است؛ و در نتیجه تعهد براتی را منوط به داشتن اهلیت قراردادی نموده است^۲ و در بند ۲ همان ماده در مواردی که برات توسط یک کودک یا صغیر یا شرکتی که توانایی برای مسئولیت در برات ندارد، صادر یا ظهنویسی شده است، به دارنده این حق را می‌دهد که پرداخت برات را از دیگر طرف‌های برات مطالبه نماید و آنها را به اجرای تعهد (پرداخت وجه برات) الزام نماید^۳.

همچنین به موجب بند ۲ ماده ۵ قانون برات ۱۹۸۲ انگلیس در صورتی که در یک برات، صادرکننده و براتگیر یک شخص باشد، یا در جایی که براتگیر یک شخص موهوم یا شخصی باشد که اهلیت انعقاد قرارداد را ندارد، دارنده می‌تواند به اختیار خود سند را به عنوان برات یا سفته تلقی نماید.^۴ در واقع به در این قانون فقدان اهلیت را موجب بی‌اثر بودن عمل حقوقی قبول برات تلقی نموده است. البته با توجه بر اصل استقلال امضات در اسناد تجاری امضاهای واقع در اسناد

1. Bills of Exchange Act, 1882 – legislation. Gov. U.K, available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/45-46/61>

2. Capacity to incur liability as a party to a bill is coextensive with capacity to contract

3. Where a bill is drawn or indorsed by an infant, minor, or corporation having no capacity or power to incur liability on a bill, the drawing or indorsement entitles the holder to receive payment of the bill, and to enforce it against any other party thereto.

4. Where in a bill drawer and drawee are the same person, or where the drawee is a fictitious person or a person not having capacity to contract, the holder may treat the instrument, at his option, either as a bill of exchange or as a promissory note.

تجاری اعم از صدور و ظهرنویسی و ضمانت و قبول، باید مستقل و بدون ارتباط به سایر امضاها در نظر گرفته شود، بر این اساس بطلان یا عدم هر امضا به سایر امضاها تسری نمی‌یابد (درویشی هویدا، ۱۳۹۵: ۵۱).

۲-۳. معاملات اسناد تجاری بر خلاف مصلحت و تعارض منافع قیم با محجور

محجورین اعم از صغیر، مجنون و سفیه به جهت فقدان اراده و یا نقصان در تشخیص دقیق مصلحت خود، از انجام اعمال حقوقی و تصرف در اموال خود به طور کلی یا جزئی منع شده‌اند. حمایت از آنها ایجاب می‌کند که حقوق و تکالیف خود را توسط نمایندگان (ولی، قیم یا بعضاً امین) اجرا نمایند. هدف اصلی این نمایندگی حمایت از محجور است، لذا اعمال این نمایندگان در حدود مصلحت محجور مؤثر است (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۱۱). بر این مبنا انتقال رایگان اموال محجور و از جمله صدور یا ظهرنویسی بلاعوض سند تجاری از طرف محجور، حتی از ناحیه ولی، مخالف مصلحت محجور بوده و وی را متعهد نمی‌سازد، همچنین ضمانت ولی یا قیم از یکی از مسئولین اسناد تجاری و یا قبولی برات توسط آنها به نمایندگی از محجور چنانچه بدون عوض باشد، مخالف مصلحت محجور است. تعهدات اسناد تجاری، از آنجایی که موجب مسئولیت تضامنی متعهدین می‌گردد و احتمال مراجعه دارنده به محجور وجود دارد، عملی منافی مصلحت محجور است یا اینکه دست کم اصل بر عدم مصلحت محجور در تعهدات سند تجاری است، مگر موارد نادری که خلاف آن ثابت شود، به عنوان مثال در موردی که صادرکننده یا ظهرنویس به صورت رایگان و بلاعوض سند تجاری را به محجور منتقل نماید، ولی یا قیم می‌تواند برای محجور آن را بپذیرد و یا چنانچه محجور، ممیز (صغیر ممیز / سفیه) باشد، عمل انتقال به وی را تنفیذ نماید. ولی انتقال بعدی همین سند با ظهرنویسی به جهت ایجاد مسئولیت تضامنی برای ظهرنویس مغایر با مصلحت محجور است.

در موارد مذکور به جهت خروج از حدود مصلحت محجور، عمل نماینده موجب ایجاد تعهد برای مولی‌علیه نمی‌گردد و نسبت به محجور باطل است، اما دارنده با حسن‌نیت می‌تواند به امضاکننده یا تنفیذکننده (ولی یا قیم) حسب مورد مراجعه نماید، اصل استقلال امضاها در اسناد تجاری که از ماده ۲۴۹ قانون تجارت قابل استنباط است، مستند این مراجعه می‌باشد.

ماده ۱۲۴۰ ق.م.معامله قیم با مولی‌علیه خود به سمت قیمومت را منع نموده است؛ این ممنوعیت دو سویه است و شامل انتقال مال از مولی‌علیه به قیم و بالعکس می‌شود، این ماده عام بوده و حتی معامله بلاعوض و رایگان به نفع مولی‌علیه را نیز در بر می‌گیرد. این ماده یکی از مصادیق نفی تعارض منافع است، اثر معامله بین این اشخاص بطلان است؛ زیرا این حق از آنها به موجب قانون سلب شده است؛ بنابراین معاملات اسناد تجاری بین قیم و مولی‌علیه او اعم از صدور، ظهرنویسی، ضمانت و قبولی باطل است، حتی چنانچه معامله مزبور بلاعوض و به نفع مولی‌علیه باشد نیز با توجه

به اطلاق ماده ممنوع در نتیجه باطل است؛ به عنوان مثال صدور چکی به صورت رایگان از طرف قیم به نفع مولی‌علیه، نظر به نداشتن چنین حقی باطل و کان لم یکن است و به مولی‌علیه منتقل نمی‌شود.

به نظر برخی اساتید مانعی ندارد قیم مال خود را رایگان به مولی‌علیه ببخشد یا صلح کند و از طرف او آن را بپذیرد؛ زیرا احتمال ورود ضرر به محجور نمی‌رود (کاتوزیان، ۱۳۸۱: ۷۵۲). هر چند نظر مزبور ظاهراً به مصلحت محجور است و با مبنای قواعد حجر سازگار است لکن اولاً نظر به تصریح ماده قانونی هدف قانونگذار ممنوعیت مطلق برای ممانعت از سوء استفاده احتمالی قیم به دلیل تعارض منافع بوده است و دغدغه قانونگذار مصونیت کامل محجور در برابر شخصی است که مسئولیت او را به عهده گرفته است، ثانیاً در خصوص، اعمال حقوقی مربوط به اسناد تجاری با توجه به قابلیت انتقال بعدی سند و در نتیجه مسئولیت تضامنی، رعایت مصلحت مولی‌علیه با مشکل مواجه خواهد شد، از این رو ترجیحاً حسب اطلاق ماده مزبور، می‌توان بر آن بود که امضای سند تجاری توسط قیم حتی به نفع مولی‌علیه یعنی آنجا که دارنده مولی‌علیه است، باطل می‌باشد. به بیان جامع‌تر؛ چنانچه معوض و ناشی از معاملات پایه بین قیم و مولی‌علیه باشد، به تبع ممنوعیت آن معامله، عمل حقوقی مربوط به اسناد تجاری اعم از صدور و ظهرنویسی و غیره نیز باطل است. تنها مورد قابل بحث آنجاست که قیم سند تجاری را به رایگان به نفع دارنده صادر یا ظهرنویسی نماید؛ در این خصوص نیز با توجه به اینکه همین سند ممکن است توسط قیم مزبور از طرف محجور ظهرنویسی گردد و وی را در برابر دارنده با واسطه و با حسن نیت متعهد سازد، نظریه بطلان مطلق با رویکرد ازاله زمینه سوء استفاده و در نتیجه رعایت مصلحت محجور سازگارتر است. این سند چنانچه متعاقباً از طریق ظهرنویسی منتقل گردد با توجه به ویژگی خاص اسناد تجاری، قیم در برابر دارنده با حسن نیت به علت امضای آن نمی‌تواند به بطلان استناد نماید و خود وی مسئول پرداخت وجه آن است.

۳. اهلیت تجاری در اسناد تجاری

مطابق بند سوم ماده ۱۹۰ و ۲۱۰ و مواد ۱۲۰۷ به بعد قانون مدنی شخصی که اهلیت داشته باشد می‌تواند شخصاً در انعقاد معامله شرکت نماید. از این جهت اعمال مختلف که بر روی اسناد تجاری صورت می‌گیرد تابع این مقررات عمومی است و اشخاص دخیل در این اسناد چون کلیه تعهدات آنها منوط به اراده آنهاست وجود اهلیت مذکور ضروری است، اما در خصوص برات با توجه به اینکه برابر بند هشتم ماده ۲ قانون تجارت معاملات برواتی جزء معاملات تجاری محسوب و صدور برات و معاملات مربوط به آن عمل تجاری است، برای تجاری شدن این معاملات نیازی نیست شخص یا اشخاص طرف سند تاجر باشند، بلکه از جانب هر شخصی صورت گیرد، عمل تجاری است. رأی اصراری شماره ۲۷۸۳-۱۳۳۹/۹/۱۲ هیأت عمومی دیوان عالی کشور صرفاً

برات را ذاتاً تجاری محسوب و سفته و چک را عمل ذاتاً تجاری ندانسته است بلکه تنها در صورتی عمل تجاری به حساب می‌آیند که از طرف تجار صورت گیرد و یا برای امور تجاری صادر گردند. مبنای این استدلال این است که نص صریحی در قانون در خصوص سفته وجود ندارد و اگر قانونگذار چنین عقیده‌ای داشت، باید همانند برات، به ذاتاً تجاری بودن سفته نیز تصریح می‌نمود. در مقابل نظر اصراری دیوان، می‌توان اینگونه استدلال نمود؛ که قانونگذار (ماده ۱۱۴ ق.ت) صرفاً چک را صراحتاً از شمول عمل ذاتی تجاری خارج نموده است و نسبت به سفته چنین تصریحی نیست، از طرفی اگر اصطلاح معاملات برواتی در بند ۸ ماده ۲ قانون تجارت، در مفهوم اعم شامل سفته نیز دانسته شود، می‌توان صدور سفته را نیز همانند برات عمل ذاتاً تجاری محسوب نمود.

حال با توجه به اینکه معاملات برات به نحو مطلق و همچنین سفته و چک دست کم در مواردی که بین تجار و برای امور تجاری معامله شود، عمل تجاری محسوب می‌شود، آیا تعهد (صدور، ظهنویسی، ضمانت و قبول) در این موارد علاوه بر اهلیت موضوع حقوق مدنی، اهلیتی دیگر به نام اهلیت تجاری نیز لازم است؟

در حقوق فرانسه مبادرت به عملیات براتی، عمل تجاری محسوب می‌گردد، شخصی که برات صادر می‌کند و یا تعهد براتی بر عهده می‌گیرد باید اهلیت تجاری داشته باشد، به طوری که «صغیر بین ۱۶ تا ۱۸ سال علی‌الاصول می‌تواند هر معامله‌ای انجام دهد به جز معاملات تجاری. در انگلیس اهلیت تجاری برای صدور برات ضروری نیست. بند اول ماده ۲۲ قانون برات ۱۸۸۲ این کشور بیان می‌دارد: «اهلیت تعهد در برات همان اهلیت تعهد در قراردادهاست».

اهلیت تجاری، اهلیتی فراتر از اهلیت موضوع حقوق مدنی است؛ برای داشتن اهلیت تجاری شخص باید بتواند عمل تجاری انجام دهد و ممنوع از اعمال تجاری نیز نباشد. ممنوع نبودن برای عمل تجاری، نه به خاطر عدم اهلیت مدنی بلکه مقصود عدم ممنوعیت در مبادرت به اعمال تجاری است، در تبیین بیشتر موضوع، مثلاً چنانچه مطابق قانون علاوه بر بلوغ و رشد موضوع قانون مدنی، برای انجام اعمال تجاری رسیدن به سن خاصی لازم باشد، می‌توان گفت که اهلیت تجاری با رسیدن به آن سن مقرر شده محقق می‌گردد، لیکن به عنوان مثال در صورتی که متصدیان شغل خاصی به موجب قانون از تجارت منع شده باشند و برای عدم رعایت آن تخلف انتظامی در نظر گرفته باشد، اشتغال به شغل مزبور به معنی عدم اهلیت تجاری نیست. با این توضیحات باید گفت رابطه اهلیت مدنی و اهلیت تجاری عموم و خصوص مطلق است، بدین معنا که شخصی که اهلیت تجاری داشته باشد دارای اهلیت مدنی نیز هست ولی داشتن اهلیت مدنی الزاماً همراه با اهلیت تجاری نیست. برخی حقوقدانان در ایران نیز اهلیت تجاری را برای صدور و امضا برات لازم می‌دانند و معتقدند چون مبادرت به این عمل، عملی ذاتاً تجاری است، بنابراین طرف علاوه بر اهلیت

مدنی، باید بتواند عمل تجاری انجام دهد و ممنوع از تجارت نباشد (عرفانی، ۱۳۸۵: ۳۹). برخلاف نظر مزبور در حقوق ایران اهلیت اشخاص در انجام معاملات مدنی و تجاری یکسان است و قانون تجارت یا قانون خاص دیگر، جهت انجام معاملات تجاری (علاوه بر اهلیت مدنی)، شرط یا شرایط دیگری تحت عنوان اهلیت تجاری برای اشخاص لازم ندانسته است و ممنوعیت برخی از افراد در انجام اعمال تجاری (به معنای عدم اهلیت تجاری نیست؛ بنابراین چنانچه شخصی که قاضی دادگستری است، مبادرت به تجارت داشته باشد، براتی صادر نماید، اهلیت مدنی او کافی است و نمی‌توان عمل او را به دلیل ممنوعیت و تخلف انتظامی از تجارت باطل دانست. در ایران بر مبنای «اصالة العدم»، اصل، عدم لزوم اهلیت تجاری به عنوان اهلیتی خاص و فراتر از اهلیت موضوع قانون مدنی است، ضمانت اجرای معاملات اشخاص فاقد اهلیت و محجور موضوع قانون مدنی به صراحت پیش‌بینی شده است و حسب مورد باطل یا غیرنافذ است، با توجه به فقدان نص، نمی‌توان صرفاً منع بعضی اشخاص از انجام امور تجاری به خاطر موقعیت آنها را عدم اهلیت تجاری محسوب نمود. نتیجه ضروری دانستن اهلیت تجاری علاوه بر اهلیت عام، در واقع محروم نمودن گروهی از اشخاص جامعه در انجام بسیاری از معاملات مهم است؛ ایجاد و ضرورت آن نیاز به نص قانون دارد و بدون وجود چنین تصریحی در قانون، نمی‌توان آن را مطرح نمود. در خصوص اهلیت تجاری در حقوق ما اولاً این اهلیت در هیچکدام از مواد قانونی پیش‌بینی نشده است، ثانیاً موضوع اهلیت و از جمله اهلیت تجاری از امور مربوط به نظم عمومی است که هم ایجاد و هم ضمانت اجرای آن نیاز به تصریح قانونی دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به ماهیت عمل حقوقی عملیات اسناد تجاری شامل صدور، ظهرنویسی، ضمانت و قبول اهلیت از شروط تعهدات این اسناد است. فقدان اهلیت تمتع در اشخاص حقیقی استثناست. اهلیت تمتع در اشخاص حقوقی محدود به موضوع و اساسنامه است؛ اعمال مدیر یا نماینده آن در اسناد تجاری اصولاً موجب تعهد شخص حقوقی منوب‌عنه است، در موارد عدول از موضوع یا اساسنامه حسب مورد به دلیل فقدان عدم اهلیت تمتع شخص حقوقی می‌تواند عدم تعهد شخص حقوقی را در پی داشته باشد. البته ممکن است همانند شرکت سهامی، تصریح قانون تحدید اختیارات مدیران را در برابر ثالث را بی‌اثر نماید، رویکرد این ترتیب قانونی، مسئولیت شرکت متعهد سند تجاری در برابر دارنده است. در چک قانونگذار برای حمایت همه جانبه از این سند، مدیر یا نماینده امضاکننده صادرکننده را به همراه شخص حقوقی ضامن آن نموده است. البته در این مورد در فرض عمل در چارچوب موضوع و اساسنامه و در نتیجه اهلیت تمتع شخص حقوقی، باید قائل به امکان رجوع نماینده یا مدیر به شرکت بود (در صورت پرداخت توسط نماینده)؛ اما در صورت خروج از آن، چون شرکت اهلیت تمتع آن را نداشته، صرفاً مدیر امضاکننده متجاوز از موضوع یا

اساسنامه، مسئول پرداخت است. در خصوص شرکت سهامی با توجه به تصریح قانون، محدود نمودن اختیار مدیر حتی در اساسنامه در برابر ثالث بی اثر است؛ از این رو چنین شرکتی به شرط رعایت موضوع شرکت در برابر ثالث پاسخگو و مسئول تعهد ناشی از چک است؛ در این صورت هم شرکت و هم مدیر به صورت تضامنی مسئول تعهد ناشی چک است. چنانچه دارنده سند به مدیر متجاوز از محدودیت‌های اختیارات وی در اساسنامه رجوع کند، دیگر حق رجوع به شرکت را ندارد ولی اگر دارنده به شرکت رجوع نماید، شرکت باید مبلغ چک را به دارنده بپردازد، اما شرکت با استناد به محدودیت‌های اساسنامه متعاقباً می‌تواند به مدیر متخلف رجوع نماید.

م تفاوت از اعمال مدنی، به دلیل وضعیت شدید مسئولیت ناشی از اسناد تجاری، حتی در مواردی که ولی یا قیم اجازه پیشه برای محجور صادر نماید، باید صحت عملیات وی در اسناد تجاری را غیرنافذ و منوط به تأیید موردی سرپرست باشد، اثر این نظر، دقت در رعایت مصلحت محجور در مسئولیت تضامنی ناشی از تعهدات این اسناد است. در همین راستا اعمال منافعی مصلحت محجور از جمله تعهد برواتی رایگان و بلاعوض وی را باید باطل دانست. ممنوعیت مطلق معاملات اسناد تجاری بین قیم و مولی‌علیه او حتی در فرض انتقال رایگان، رافع ایجاد زمینه‌های سوء استفاده و خلاف مصلحت مولی‌علیه به دلیل قابلیت ظهرونیسی آن توسط همان سرپرست و در نتیجه مسئولیت تضامنی محجور است. این نظر علاوه بر فایده مزبور مبتنی بر اطلاق ممنوعیت قانونی در ماده ۱۲۴۰ قانون مدنی است.

چنانچه سند تجاری از لحاظ شکلی کامل ولی امضاکننده اهلیت قانونی قانونی نداشته باشد، تعهد شخص مزبور حسب مورد باطل یا غیرنافذ است ولی سند اعتبار خود را از دست نمی‌دهد و بر اساس اصل استقلال امضاها مسئولیت سایرین در برابر دارنده بی‌اطلاع و با حسن نیت پابرجاست. اهلیت تجاری به عنوان اهلیتی خاص و فراتر از اهلیت موضوع قانون مدنی، در برخی کشورها لازم‌الرعایه است، لکن در ایران با توجه به عدم تصریح قانونگذار هیچ جایگاهی ندارد و بدعتی است که سبب تضییق بدون مبنا در تجارت و استفاده از اسناد تجاری در امور تجاری است. با توجه به دامنه شیاع استفاده از اسناد تجاری در جامعه و اهمیت جایگاه آنها در روابط معاملاتی، پیشنهاد می‌گردد قانونگذار موضوع اهلیت در این اسناد را در مواد قانونی تصویب نماید تا به دلیل ویژگی‌های خاص و پیچیدگی اعمال قواعد اهلیت در این اسناد در مقایسه با سایر معاملات، موجب سردرگمی طرفین و در موارد ارجاع اختلاف به مراجع قضایی، زمینه صدور آراء متعارض یا مغایر با بایدهای متفاوت این اسناد فراهم نگردد.

منابع

- اسکینی، ربیعا. (۱۳۷۳). حقوق تجارت تطبیقی. چاپ اول. تهران: سمت.
- اسکینی، ربیعا. (۱۳۷۹). حقوق تجارت (سفته، برات، ...). تهران: چاپ پنجم، سمت.
- اسکینی، ربیعا. (۱۳۸۲). حقوق تجارت (شرکت‌های تجاری). جلد اول. چاپ ششم. تهران: سمت.
- افتخاری، جواد. (۱۳۸۴). اسناد تجاری، بانکی، خزانه و اوراق قرضه و اسناد حمل و نقل. چاپ دوم. تهران: ققنوس.
- امامی، سیدحسن. (۱۳۸۵). حقوق مدنی. جلد اول. چاپ بیست و ششم. تهران: اسلامیه.
- بجنوردی، السید میرزا حسن. (۱۴۱۳). قواعد الفقهیه. جلد اول. قم: موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- جواهری، حسن. (۱۳۸۸). اهلیت حقوقی، شناسایی سن بلوغ و تأثیر آن در تکلیف، فقه اهل بیت، ۱۵ (۵۸-۵۹)، ۱۶۱-۱۲۹.
- خوبی، سید ابوالقاسم. (۱۳۸۲ق). مصباح الفقاهه. جلد سوم. نجف.
- رامین پور، سعید؛ داودی، زهرا. (۱۳۹۲). رهن اسناد تجاری در حقوق ایران. دانشنامه حقوق و سیاست، ۱۵۰-۱۲۳ (۲).
- درویشی هویدا، یوسف. (۱۳۹۴). عدالتی متفاوت بر مبنای قانونی نارسا، تفسیرها و آرای متناقض قضایی در خصوص اسناد تجاری. دانش حقوق مدنی، ۴ (۲)، ۴۴-۵۸.
- درویشی هویدا، یوسف. (۱۳۹۵). تأملی بر امتیازات اسناد تجاری و زمینهای دانشجویی چک به جای سایر اسناد تجاری. قضاوت، ۸۵ (۸۵)، ۶۸-۴۱.
- ستوده تهرانی، حسن. (۱۳۸۸). حقوق تجارت. جلد دوم. چاپ شانزدهم. تهران: دادگستر.
- سنهوری، عبدالرزاق احمد. (۱۹۶۲). الوسيط فی الشرح القانون المدنی الجدید. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- شریعتی نسب، صادق. (۱۳۹۸). اهلیت شخص حقوقی در قراردادهای مجانی. مطالعات حقوق خصوصی، ۶۹ (۴)، ۶۹۵-۶۷۷.
- شکر، محمد؛ تقی‌زاده، ابراهیم. (۱۴۰۰). رویکرد فقهی و حقوقی قصد و رضا در اسناد تجاری. پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ۱۷ (۶۶)، ۲۲۴-۲۰۵.
- شکر، محمد. (۱۴۰۰). حق دارنده بر محل سند تجاری؛ ایده‌ها و مقررات با رویکرد انتقادی، اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۳۵ (۳۵)، ۲۲۰-۱۹۷.
- شکر، محمد؛ احمدی، امیر. (۱۴۰۲). اعلان اراده در اسناد تجاری؛ مطالعه حقوق ایران و کوانسیونهای ژنو و آنسیتال. پژوهشنامه حقوق تطبیقی، ۱۷ (۱)، ۱۲۷-۱۰۷.
- شهیدی، مهدی. (۱۳۸۰). تشکیل قراردادها و تعهدات. چاپ دوم. تهران: انتشارات مجد.
- صفار، محمد جواد. (۱۳۷۷). شخصیت حقوقی. چاپ اول. تهران: دانا.
- صفایی، سیدحسن؛ قاسم‌زاده، سیدمرتضی. (۱۳۷۷). حقوق مدنی: اشخاص و محجورین. چاپ سوم. تهران: سمت.
- صقری، محمد. (۱۳۹۳). حقوق بازرگانی شرکتها. تهران: شرکت سهامی انتشار.

- عرفانی، محمود. (۱۳۸۵). حقوق تجارت. جلد سوم. چاپ دوم. تهران: میزان.
- عرفانی، محمود. (۱۳۸۱). حقوق تجارت. جلد دوم. چاپ اول. تهران: میزان.
- عیسی تفرشی، محمد. (۱۳۷۸). مباحثی تحلیلی از حقوق شرکت‌های تجاری. جلد اول. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۳). قواعد عمومی قراردادها. جلد دوم. چاپ ششم. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۱). قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی. چاپ هفتم. تهران: میزان.
- محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۱۰ ق). مختصر النافع. تهران: مؤسسه البعثه.
- مظهری، محمد؛ مرندی، سمیه. (۱۳۹۷). بررسی آثار حقوقی مترتب بر تمایز صلاحیت در حقوق عمومی و اهلیت در حقوق خصوصی. دانش حقوق مدنی، ۷(۱)، ۹۹-۱۱۱.
- مغنیه، محمد جواد. (۱۴۰۲ ق). فقه علی مذاهب الخمسه. جلد اول. چاپ هفتم. بیروت: بینا.
- مهدوی، اصغر آقا؛ حبیبیان، مهدی. (۱۳۹۳). بررسی اهلیت شخص حقوقی در فقه و حقوق. پژوهشنامه فقهی، ۲(۲)، ۲۷-۵۰.
- مهریزی، مهدی. (۱۳۷۲). بلوغ دختران: کاوشی در فقه و علوم وابسته آن. حوزه، پیش شماره اول.
- موسوی الخمینی، سیدروح الله. (۱۳۷۰). تحریر الوسیله. جلد دوم. قم: شرکت چاپ قدس.
- نجفی، شیخ محمد حسن. (۱۳۶۲). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. جلد بیست و ششم. چاپ هفتم. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.

- Catană, R. N. (2013). *Drept comercial. În power point*, Bucharest: Universul Juridic.
- Courbe, P. (2003). *Droit civil les personnes, la famille les incapacites*, 4e edition, Paris: Dalloz.
- Cristea, S. (2013). Comparison between the Juridical Regime of the Debt Instruments: 36. Bill of Exchange, Promissory Note and Cheque, *Acta Universitatis Danubius*, (4), 117-13.
- Reynolds, F M B. (1996). *Bowstead & Reynolds on Agency*, 16th ed. London: Sweet & Maxwell.
- Roblot, R. (1981). *une tentative d'unification mondiale du droit, le project de la CNUDCI pour la creation d'une lettre de change international*. In *melanges dedies a jean Vincent*, Paris, Dalloz.
- Turcu, I. (2013). *Contractele bancare în noul Cod Civil, Comentarii și explicații*, Bucharest: C.H. Beck, 2013, 397-407.